

Венедська община
I — II ст. н. е. на Волині
ОСНОВНІ РИСИ МАТЕРІАЛЬНОЇ
КУЛЬТУРИ ТА СОЦІАЛЬНИЙ УСТРІЙ
(за матеріалами поселення зубрицької
культури біля с. Линів)

Д. Н. Козак

Линівське поселення — одне з найбільш широко, практично повністю, розкопаних протягом 1988 — 1989 рр. пам'яток зубрицької культури. Воно розташоване в 1 км на південь від села в урочищі Друга Безодня і займає відносно рівну площадку на гребені високого схилу площею близько 3 тис. м². Це поселення є одним з чотирьох у гнізді, розташованих в 300 — 700 м одне від одного уздовж неширокої, але довгої заболоченої долини з виходом кількох джерел, в однакових топографічних умовах і приблизно однакових розмірів.

Дослідники обстежили ділянку 2,3 тис. м². Виявлено залишки восьми жител, семи господарських будівель та 18 господарських ям-погребів. За житла правили півземлянки з котлованом овальної і підпрямокутної, навіть квадратної та округлої форми. Площа не фіксована і складає від 12 до 25 м², висота земляних стін 0,3-0,5 м. Одне житло було землянкою видовжено-овальної (горошиноподібної) форми висота земляних стін якої становить 1,4 м. Стіни шести жител орієнтовані кутами за сторонами світу.

5 жител з 8 мали глинобитні вогнища. Вони розміщувалися посередині долівки, або під однією із стін. У житлі 16 вогнище розміщалося у західному куті на материковому останці і було вимощене черепками. У житлі 1 крім вогнища виявлена глинобитна піч, побудована на материковому останці під північно-західною стіною.

У двох найбільших за розмірами житлах входи розташовані по боках схилу. Вхід мав вигляд сіней, що примикали до стіни довжиною 1,2-1,6 та шириною 1 м. З сіней до житла вели одна або дві сходинки, вирізані у стіні.

По периметру стін трьох жител розміщалися стовпові ями. У двох житлах (3, 19) ями були розміщені у долівці котловану, в одному випадку (житло 11) стовпові ями простежені довкола заглибленої частини в 0,2-0,4 м від її борту.

В п'яти житлах стовпових ям не простежено. Цікаво відзначити, що

стаціонарні вогнища відсутні тільки в тих житлах, де стовпові ями розміщувалися всередині котловану (3, 19). Це явище простежено і на інших зубрицьких поселеннях і розгадку його слід, очевидно, шукати в конструктивних особливостях будівель.

Господарські будівлі, як і житла заглиблені у материк на 0.3-0.6 м, площею 9-16 м². Всередині кількох споруд (№№ 4, 7) розташовані підвальні ями, деякі мали пристінні материкові виступи-прилавки.

Господарські ями-погреби за формою округлі, овальні, діаметром 1.4-2 м та глибиною 0.4-1.2 м. Яма № 3, що знаходилася поряд з житлом 1 (рис. 1) мала випалені стіни на товщину до 5 см. Під стінами рівними рядами складена велика кількість уламків тягарців до ткацького верстата. Очевидно, яма використовувалася для випалу цих знарядь праці.

Линівські поселенці користувалися виключно ліпним (виготовленим руками) посудом. При розкопках знайдені уламки горщиків, мисок, кухликів. Кілька посудин залишились цілими. Линівська кераміка зубрицької культури вирізняється тим, що до тіста з якого вона формувалася не додавали полови. Це видно з того, що на 1600 уламків трапився лише один відбиток зерна.

Загалом на поселенні зібрано до 80 форм кераміки. З них 54 (67%) горщики, 15 мисок (19%), 11 кухликів (14%) і одна курільниця. Отже основну кількість посуду у господарстві становили горщики. Таке співвідношення асортименту посуду повторюється на інших зубрицьких пам'ятках і близьке до співвідношення цих видів посудин у культурі в цілому (горщики 60.2%, миски 22.6%, кухлики 7.8%).

Беручи до уваги те, що площа поселення у Линеві досліджена практично повністю, можна судити, що зібрані на ньому посудини, складають приблизно ту кількість посуду, яка була в обігу його мешканців. В такому випадку можна, розділивши цю величину на наявні житла, отримати відносну кількість посудин, що побутувала в одному господарстві.

В результаті підрахунків виходить, що кількість горщиків складала 6-7 одиниць, мисок 2-3 одиниці, кухликів 1-2 одиниці. Але беручи до уваги ту обставину, що при дослідженні зібрано не весь посуд, а також те, що певна його частина виносилася чи викидалася за межі поселення, можна допустити, що у господарстві було 9-10 горщиків, 4-5 мисок, 2-3 кухлики. Враховуючи, що в кожній хаті мешкали в середньому 4-5 осіб, приходимо до висновку, що кількість горщиків значно перевищувала кількість мешканців житла. Це значить, що горщик грав багатofункціональну роль (використовувався для приготування їжі, для зберігання рідини, сипучих продуктів). Миски для їжі, відповідали, очевидно, кількості членів сім'ї, кухликів було менше ніж членів сім'ї, отже вони були у спільному користуванні.

Чи відповідають ці цифри набору кераміки, виявленої в окремих житлах? Так, у житлі 1 виявлено уламки 4 горщиків, 5 мисок, в житлі 3-4 горщиків і 3 миски, в житлі 7-16 горщиків, 2 миски і 2 кухлики, в житлі 11-4 горщики, в житлі 12-3 горщики і 1 миска, 2 кухлики і т. д.

Цю невідповідність можна пояснити, очевидно, тим, що заповнення котловану житла не є закритим комплексом і тому знайдена там кераміка не могла бути у використанні тільки його мешканців, а походить значною мірою з самого поселення, як відходи з інших жител. Треба визнати, що більшість керамічних форм, які ми знаходимо у житловій ямі, відображають, в основному, наступний етап існування поселення. З цього випливає, що у заповненні останніх жител поселення не повинно бути багатого керамічного матеріалу, або ж він може бути перемішаним із зсуненими культурними відкладами даного поселення та матеріалом наступних поселенців.

Горщики, що використовувалися у господарстві досить різноманітні за величиною та формами і розподіляються на сім різних типів.

Основну кількість складають великі і середні посудини конічної форми з різним ступенем профілювання (сильнопрофільовані (14 шт.), середньопрофільовані (13 шт.), слабопрофільовані (10 шт.)). Кількома екземплярами представлені горщики біконічного профілю, горщики банкоподібної форми та широкі низькі посудини що нагадують макітри.

Миски були двох типів: есвидного профілю та близькі до циліндроконічних. Кілька мисок прикрашено складними геометричними узорами.

Кухлі теж двох видів: біконічного профілю та форми зрізаного конусу. Більшість з них мала ручки. Оригінальним керамічним витвором є «курильниця». Виріб конічної форми, збережений повністю, сильно випалений, міцний, стінки товсті, конусом звужуються догори. Внутрішня поверхня і дірки закопчені. Дно відсутнє, придонна частина вертикальна. Тулуб з усіх боків критий наскрізними дірками. Висота «курильниці» 3 см, ширина основи 10 см, ширина верхньої частини 6 см. Аналогії цій посудині поки що не знайдені. Особливостями керамічного комплексу даного поселення на Волині є відносно велика кількість посуду пшеворської культури ранньо-римського часу, відсутність дисків-сковорідок, наявність окремих дакійських елементів).

Інші речі зібрані на селищі складаються з великої кількості глиняних прясел, кістяних проколок та грузил до ткацького верстата, кількох кістяних лошил, кам'яних брусків, залізних ножів, однієї глиняної лячки, кістяного односкладового гребеня та фрагмента залізної псалії — частини вудил.

Перш ніж перейти до питання про соціальну структуру лінівської общини, зупинимось на хронології селища, періодизації його функціонування.

Невелика кількість датуючих предметів не дозволяє при визначенні часу його існування спиратися на чіткі хронологічні репери. Тому ми змушені, виходячи з хронології кістяного односкладового гребеня — єдиної датуючої знахідки на поселенні — використати вертикальну та горизонтальну стратиграфію, дані порівняльно-типологічного аналізу керамічного комплексу.

Кістяний односкладовий гребінець виявлений у житлі 7 має дугоподібну спинку і прямі бочки, належить до найбільш раннього типу односкладових гребенів у Єлропі (група I а, тип I, варіан I за класифікацією А. Хмельовської). Він датується другою половиною I — II ст. н. е. (Chmelowska, 1971, S. 97, V. 27).

В горизонтальній стратиграфічній колонці археологічних культур Волині першої половини I тис. н. е. зубрицька культура лежить між пшеворськими старожитностями, верхній хронологічний рубіж яких визначається серединою I ст. н. е. і вельбарською культурою, початкова фаза якої припадає на останню чверть II ст. н. е. (Козак, 1989). Отже загальні рамки існування поселення можна визначити часом датування кістяного односкладового гребеня. Цей гребінь знайдено у житлі 7, керамічний комплекс якого відзначений рядом архаїчних рис. Це, зокрема, посудини, близькі до кераміки поморсько-кльошової та зарубинецької культур, а також уламки горщиків та мисок з потовщеними, профільованими вінцями — рисою, характерною для посуду пшеворської культури пізньо-латенського часу. Комплекси з таким набором кераміки становлять найраніший пласт у зубрицькій культурі і відносяться до другої половини I ст. н. е. (Козак, 1992 С. 47-61).

Аналогічний набір керамічних форм має житло 1.

Дещо пізнішу фазу складають керамічні комплекси жител 3, 12, 19 споруди 6. В них вже відсутні риси пшеворської культури пізньолатенського часу, але ще наявні виразні елементи зарубинецької культури. Як встановлено рядом польських дослідників (Dzabrowski 19586 Tall. II-IX) та нашими спостереженнями (Козак, 1992) пізньолатенські елементи в кераміці пшеворської культури остаточно зникають в кінці I ст. н. е. Очевидно, кінцем I ст. н. е., а можливо включаючи і початок II ст. слід датувати другу фазу існування поселення у Линеві.

Найпізнішими є житла 8, 11, 16, споруди 4, 5, 8, 12, 14, 15 ряд господарських ям біля жител, керамічні комплекси яких є типовими для зубрицької культури Волині II ст. н. е. Хронологію ряду господарських споруд та більшості ямапогребів визначити важко через недостатню кількість виявленого в них археологічного матеріалу. Проте деякі дані щодо їх відносної періодизації може надати аналіз горизонтальної стратифікації.

Оскільки зубрицьке поселення у Линеві розкопане практично повністю, воно може бути використане, як важливе джерело для дослідження питань планування, а через них — проблеми соціального устрою венедського суспільства I — II ст. на території Волині.

Перше, що впадає у вічі при розгляді планування линевицького поселення — це чіткий просторовий розподіл його господарських і житлових об'єктів (рис. 1). Практично всі ямапогреби розміщалися окремою, компактною групою на відстані 12-15 м від жител та господарських будівель. Лише кілька з них були розміщені поряд з житлами. Аналіз показав, що це, за виключенням двох випадків, житла фази III (8, 11, 16). Два з трьох жител фази III мали поряд також господарські споруди. Так біля житла 9 розміщалися одна ямапогріб та дві господарські споруди, біля житла 16 — дві господарські споруди і одна ямапогріб, біля житла 11 — одна ямапогріб. Це, очевидно, були, на відміну від жител фази I і II окремі житлово-господарські двори. Виходячи з цього треба визнати, що комплекс ямапогребів, розташований окремою ком-

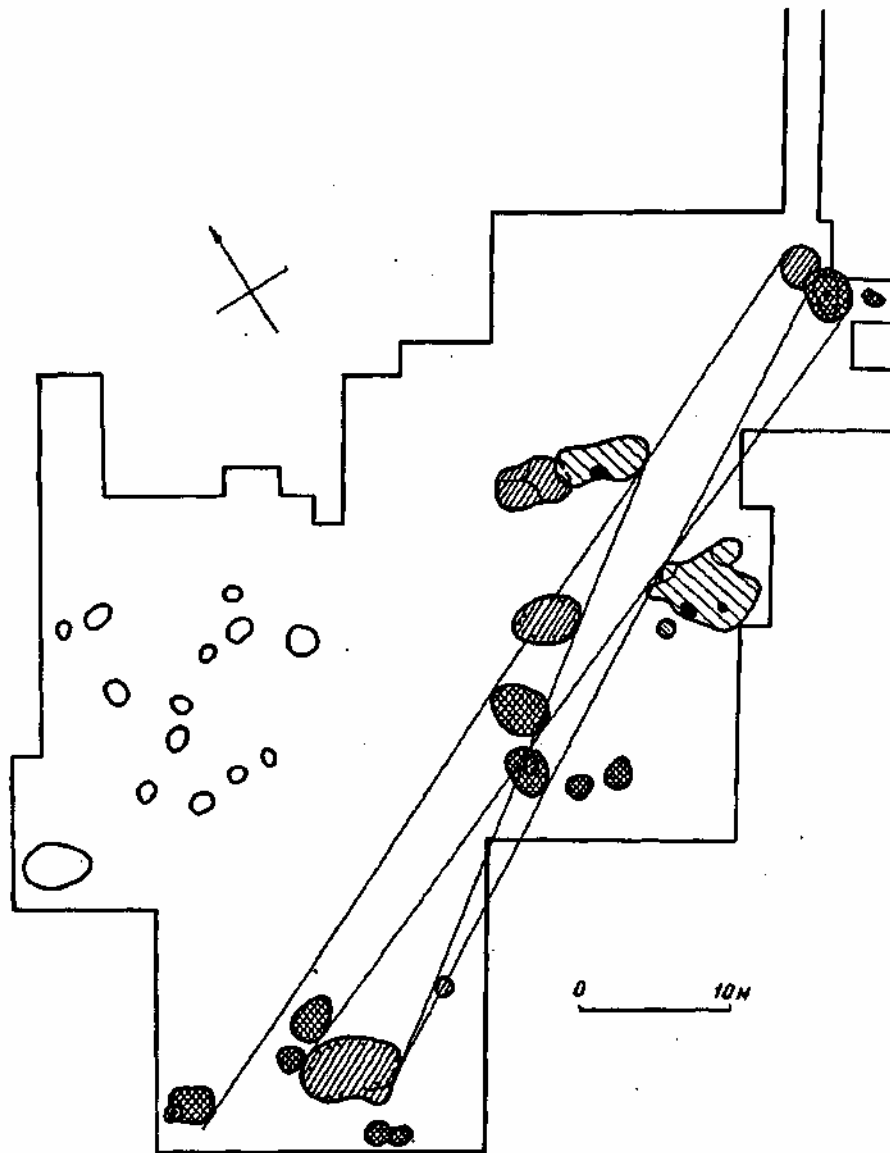

Рис. 1. План-схема розміщення об'єктів на поселенні зубрицької культури у Линеві.

пактною групою, належав сільській общині першої і другої фаз її розвитку. Він відбиває той її рівень розвитку, коли в межах великої патріархальної общини отримують господарську самостійність окремі її сім'ї, із збереженням деяких форм колективної власності на результат праці. Що стосується линеївської об-

щини третього етапу існування поселення то вона, судячи за матеріалами, зробила в цей час великий крок вперед у своєму розвитку. Біля кожного з жител вже розташовано повний комплекс господарських приміщень. Вже утвердилися окремі господарські двори. Це може свідчити про виділення в цей час в межах патріархальної сім'ї повністю самостійних в господарському відношенні малих сімей.

Перейдемо до розгляду питання про планування житловоих об'єктів поселення протягом трьох фаз його розвитку.

На перший погляд виглядає, що всі житлові споруди поселення розміщені неупорядковано. Однак, застосування методу, запропонованого Я. В. Бараном для дослідження сільської общини слов'ян раннього середньовіччя показало іншу картину.

* Вивчаючи планування жител на поселенні VII-VIII ст. н. е. Рашків на Дністрі Я. В. Баран виявив, що певні групи (найменше 3 житла) розташовані так, що їх кути поєднуються однією прямою лінією. Причому встановлено, що існує кілька таких груп. Аналогічне явище, простежене і на інших розкопаних поселеннях слов'ян раннього середньовіччя. Автор дослідження висловив думку, що такі групи жител належали на поселенні окремій кровно-спорідненій сім'ї. Використаємо розроблену ним методику.

Виявляється всі житла лінійського поселення розташовані так, що вони поєднуються однією прямою лінією, яка проходить по краях їх стінок.

Розглянемо це цікаве явище детальніше.

Найранішими на поселенні є дві житлові споруди — 1 і 7. Назвемо їх мешканців умовно родинами «А» і «Б». Вони розміщені одне напроти другого на відстані біля 10 м приблизно в центрі поселення (рис. 1-2).

Східний кут житла 1 лежить на одній прямій із західними кутами жител 12 і 19, які належать до фази II розвитку поселення, в свою чергу, східний кут

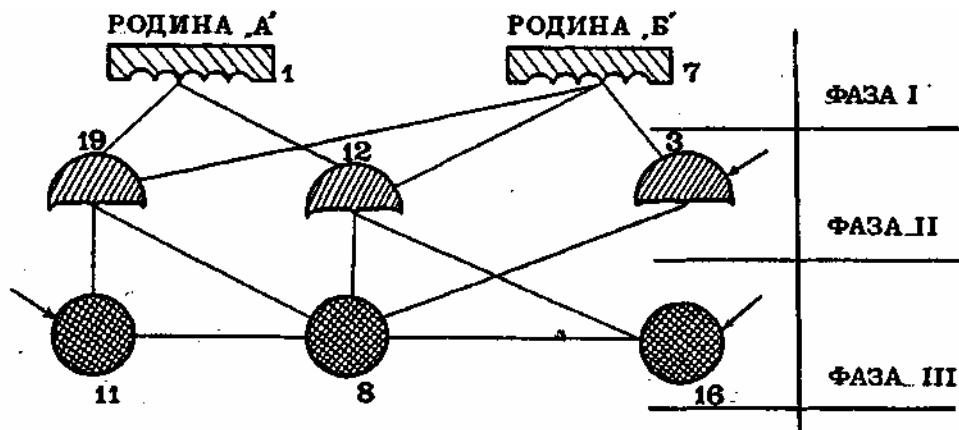

Рис. 2. Схема розвитку лінійської общини.

житла 19, яке належить до фази II, поєднано однією лінією з західними кутами жител 8 і 11, які належать до фази III розвитку поселення. Ця пряма лінія торкається також східного кута житла 1 з фази I.

Можна припустити, що житла 12 і 19 виникли в результаті розселення сім'ї з житла 1, а у житлах 8 і 11 з фази III проживали вихідці з сім'ї, яка проживала в житлі 19 у фазі II.

Таким чином, окреслюється лінія розвитку сімейного колективу протягом близько 150 років. Отже житла на поселенні будувалися не хаотично. Має місце глибока продуманість організації його територіального простору.

Його суть полягає у підтримці просторового зв'язку з родичами попереднього покоління. Практично, зв'язок проявлявся, очевидно, у будівництві сина свого дому в такій точці поселення (відстань не мала значення), яка б поєднувалася однією лінією з домівкою батька чи брата. За констатацією цього факту лежить, очевидно чималий досвід і традиції розвитку первісної патріархальної общини, пізнання яких нам на жаль недоступне.

Прямі лінії, які поєднують друге житло фази I — житло 7 — із спорудами наступних фаз, відображають мабуть, тісний зв'язок його мешканців (родини «Б») з родиною «А», яка проживала в домі 1. Як і житло 1, будова 7 має дві лінії перетину в одному (західному) куті, внутрішньому, по відношенню до поселення, звернутому до житла 1. Одна пряма лінія поєднує його з західними кутами жител 3 і 19 з фази I і житлом 8 з фази III. Житло збільше не пов'язане лінією з жодним об'єктом поселення. Можна припустити, що тут жила сім'я, представники якої належали до родини «Б» і іншої ("чужої") общини. Житло 19 пов'язане лінією з родиною «А» (через житло 1) і родиною «Б» (через житло 3). Припускаємо, що тут жила сім'я, яка виникла в результаті шлюбу представників обох родин.

Другою лінією житло 7 пов'язане із східним кутом житла 12 фази II і житлами 8 та 16 з фази III.

Житло 12, як і житло 19, пов'язане лінією з житлами родини «А» і «Б», що свідчить про проживання тут сім'ї, яка складалася з представників обох родин.

Житло 16 (фази III) пов'язана лише однією прямою лінією з житлом 12 де мешкали представники родини «А» і «Б». Друга лінія не упирається в якесь житло поселення. Отже в цьому житлі могла проживати сім'я яка складалася з нащадків родини «Б» і чужої общини.

Житло ж 8, третє житло фази III пов'язане двома лініями з житлами спадкоємців родин «А» і «Б» лівського поселення. Житло 11 також пов'язане лише однією з попередніми житлами селища (з житлом 19).

Таким чином, можна припустити, що на поселенні жили дві сім'ї — родини «А» і «Б», наступне покоління мешкало в трьох домах. У двох із них проживали сім'ї, які виникли з поєднання двох родин (житла 12 та 19), в третій будівлі (3) жила сім'я, пов'язана лише з родиною Б. Третє покоління також жило в трьох домах. Одне з них продовжувало лінію розвитку поєднаних сімей

(житло 8), два — лінію розвитку спадкоємців родини «А» та «Б» (житло 11 родини «А», житло 16 — родини «Б» і представників чужої общини).

Отже, найтісніше поєднання родин «А» та «Б» проявляється у другому поколінні, тобто на другій фазі існування поселення. Сім'ї з двох жител виникли в результаті поєднання родин «А» та «Б» (житла 12, 19). Сім'я житла 3 пов'язана лінією лише з однією родиною (родина «Б»). Членами цієї сім'ї були «очевидно», також люди з іншої общини.

У третій фазі знову формуються дві різні родини (з жител 16 і 11) пов'язані між собою не прямо, а через сім'ю житла 8, яка поєднана з обома первісними родинами. Можливо тут жив старійшина патріархальної сім'ї.

Таким чином, лінівська патріархальна община розвивалася через шлюби між двома різними первісними родинами, що першими прийшли на поселення і шлюбами з представниками інших общин.

Цікаво, що кількісний склад населення і число сімей у всіх трьох фазах розвитку поселення були сталими. Очевидно, цього вдалося досягти шляхом свідомого регулювання відтоку членів лінівської общини в інші місця поселень. Це було викликано, мабуть, відповідною кількістю землеробських та мисливсько-скотарських угідь при яких саме така кількість людей була максимальною для проживання та відтворення.

Виходячи з встановлюючого факту, що на дослідженому поселенні одночасно існувало 3 (4?) житла, в кожному з яких могло проживати мінімум 4-5 осіб, можна стверджувати, що мінімальна кількість жителів на ньому складала 15-20 чоловік. Таку кількість людей налічувала лінівська община, другого і третього етапів яка очевидно складала патріархальну сім'ю.

Помноживши цю цифру на число поселень у гнізді (чотири), отримуємо приблизно мінімальну кількість людей яка становили десь 80 але не більше 100 осіб.

Ми усвідомлюємо, що зроблені викладки вимагають підтвердження на матеріалах інших, повністю досліджених поселень зубрицької групи пам'яток.

Примітки

¹ Козак Д. Н. Вельбарская культура на Волині // *Kultura wielbarska*.— 1989.— S. 117-136.

² Козак Д. Н. Етнокультурна історія Волині. К., 1992.— С. 152.

³ *Dąbrowski K. Osadnictwa z okresów poznolatenskiego i rzymskiego na st. I w Pimonicach pow. Kalisz // Materiały starożytne.*— Т. IV.— 1958.— S. 7—91.

⁴ *Chemielowska A. Yrzebeniestarorzytnei średniowieczne ziem Pokskie.*— Lodź, 1971.— 110s.